

Строкаль О.М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПОЕТИКА ПРИКМЕТНИКОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНО- АВТОРСЬКИХ УТВОРЕНЬ ПАВЛА МОВЧАНА

У статті досліджено питання індивідуально-авторського словотворення ад'єктивних лексем у мові поезій Павла Мовчана. Вивчено механізми деривації прикметникових похідних та проаналізовано їх функції впоетичному ідіолекті митця.

Ключові слова: ідіостиль, ад'єктив, оказіональне слово, твірنا база, словотвірний формант.

Сьогодні в лінгвістиці представлено доволі велика кількість мовознавчих студій, присвячених вивченню механізмів деривації оказіональних неолексем та особливостям їхнього функціонування у мові. Вагомий внесок у розкриття мовознавчої проблематики авторських похідних зробили такі лінгвісти, як Г. Винокур, Г. Вокальчук, В. Герман, Л. Дідківська, О. Земська, Н. Клименко, І. Козленко, О. Ликов, А. Мойсієнко, Е. Ханпіра та багато інших. Частина досліджень присвячено аналізу прикметникових одиниць як одного з найбільш динамічних класів, що, як і іменники, активно поповнюється новими словами і характеризується розвиненою системою словотвірних засобів та способів деривації. Так, афіксація як один із найпродуктивніших способів творення прикметників не лише узуальних, але й індивідуально-авторських, один із основних засобів мотивування значення слова [Арутюнова 1961, 43] заслуговує на докладне вивчення як явище, оскільки суфікси, беручи участь у створенні нового слова, здатні надавати йому іншого, порівняно з твірною лексемою, частиномовного значення, або, залишаючи його (значення) незмінним, надавати новому слову іншого смислового, емоційного забарвлення [Клименко 1973, 126].

Прикметники-композити, у свою чергу, чи не найбільш повно передають експресивно-емоційні оцінки в творі. Що ж до внутрішніх відношень у межах складних прикметникових

утворень, слід зазначити, що вони формуються на основі смислових характеристик кожного зі складників композита, які зумовлюють утворення додаткових конотативних значень неолексеми. Здебільшого один компонент виступає у відношенні до іншого як показник міри виявлення ознаки, названої іншим компонентом, або відображає сприйняття цієї другої ознаки суб'єктом [Рудь 1998, 16].

Індивідуально-авторські ад'єктиви у творчості Павла Мовчана мають високий ступінь частотності уживання з виразно стилістичною метою. З-поміж досліджених індивідуально-авторських дериватів виділяємо такі семантичні групи: номінації ознак предметів за подібністю до того, що названо твірною основою; номінації ознаки за її динамічним характером вияву; номінації з семантикою високого ступеня вияву ознаки та з семантичною вказівкою на неповноту, недостатність її вияву; номінації предметів за їхніми властивостями; номінації ознак із присвійно-відносною семантикою; номінації ознак предметів за часо-просторовим відношенням до інших предметів; номінації ознак предметів із семантичною вказівкою на їхні функцію чи призначення; номінації із вказівкою на ознаку предмета або явища за характером реалізованої, результативної дії.

Ад'єктивні неолексеми-номінації *ознак предметів за подібністю до того, що названо твірною основою*, у поетичних текстах Павла Мовчана утворено від іменникових одиниць за допомогою: суфікса **-ав-** – **безоднявий** (*І хоч кричма викрикуй свій відчай, / хоч мовчанням вимовчуй, терпи, / під тобою безоднява вічність / мерзлотою гуде з-під стопи...* [Мовчан 1989, 106]); суфікса **-ан-** – **криляний** (*Сам стаєш білим птахом, і криляний рух / переходить в круте лопотіння поволі* [Мовчан 1999, 98]); суфікса **-ч/аст-** : **нагайчастий** (*А із-під ніг рне течія – / швидка, нагайчаста, глибока...* [Мовчан 1989, 101]); суфікса **-н-** – **шаблючний** (*По щойно спорожній жмені / Лихі навальники летять. / У безвіч – безліч їх, поганців, / З шаблочним вимахом руки.* [Мовчан 1999, 9]).

Номінацію ознаки за її *динамічним характером вияву* в текстах Павла Мовчана репрезентовано віддіслівним

дериватом, утвореним за допомогою суфікса **-ист-**: **осяжистий** (*А ніч ішла **осяжиста**, повільна, / і проступала в літерах смола.* [Мовчан 1989, 53]).

Індивідуально-авторські похідні **із семантикою високого ступеня вияву ознаки** у мовотворчості поета утворено переважно від іменникових, прикметникових та дієслівних основ за допомогою: суфікса **-лив-**: **ярливі** (*... і струни продзвенять, що чують міць і силу, / коли їх п'ять шулік **ярливих** люто рвуть.* [Мовчан 1989, 94]); суфікса **-уч-** – **поїдучий** (*... відбиває вогонь **поїдучий**, недремний, / віддзеркалює сміх грабунів-хижаків.* [Мовчан 1989, 52]). Зауважимо, що до цієї групи належить віддієслівний дериват "**відпочиванські**" зі словотвірним суфіксом **-ан/с'к-**, який у поетичній мові Павла Мовчана утворено за нетиповою деривативною моделлю – ... *Любові гіркота і солод полуниці, / **відпочиванські** дні і муки пристрашні...* [Мовчан 1989, 123].

Номінацію ознаки **із семантичною вказівкою на неповноту, недостатність її вияву** поодинокі репрезентовано в поетичній мові Павла Мовчана відприкметниковими похідними, утвореним за допомогою: суфікса **-ав-** – **холодкавий** (*Був день – пам'ятаєш плазучого змія? - / виткий, **холодкавий**, похитливий весь.* [Мовчан 2008, 39]); та суфікса **-аст-** – **попільнастий** (*Який **попільнастий**, не птах, а пташицько, / та ще й посміхається мудро, як сфінкс...* [Мовчан 1989, 45]).

Індивідуально-авторські неолексеми-номінації ознак **предметів за їхніми властивостями** представлено в поетичних текстах Павла Мовчана віддієслівними похідними, утвореними за допомогою: суфікса **-н-**: **осолодні** (*І нам звелить забути про суніці, / зітерши відсмак з **осолодних** губ...* [Мовчан 1999, 29]); та суфікса **-к-**: **жалькій** (*І серп **жалькій** чомусь увесь червоний, / і я чомусь, як пагін, - сам-один...* [Мовчан 1989, 65]), останній у відприкметниковій неолексемі "**хижкий**" бере участь у створенні номінації певних індивідуалізованих ознак – *Їм невтямки, що кров **хижкі** / ладує крила до розбою.* [Мовчан 1999, 76]. Суфікс **-л'н-** у текстах П. Мовчана надає додатково віддієслівним новотворам семантики "призначеності для виконання дій, названих мотивуючою основою" [Грамматика 1986, 215],

порівняймо: **воскресальний** (*Німіння снігу, білість воскресальна, і час розтягнутий, мов гумовий бринить...*[Мовчан 1989, 41]); **захлинальний** (*... на нас-бо чекають спокуси недремні: / пиття-забуття і життя захлинальне...*[Мовчан 1989, 129]); **хитальний** (*Ні затяжні дощі, ні в'їдлива сльотниця / не збудять, не сягнуть, не візьмуть за живе – / вітри гойдають сад, і солодко їй сниться – / хить-хить та все хить-хить – хитальна хитавиця* [Мовчан 1989, 46]).

Також у поетичній мові досліджуваного автора поміж лексем означеної групи представлено відіменниковий префіксально-суфіксальний дериват (префікси **без-/од-** + **нульовий** суфікс) – "**безодголосий**" та прикметниково-іменниковий із суфіксом **-н-** "**тихошепітний**". Зазначені одиниці називають ознаки об'єктів чи явищ за їх акустичною характеристикою, пор.: "**Безодголоса** твердь, байдужа до волання, - / її не пройме крик ані новітня вість... [Мовчан 1989, 123]"; "... без дударів і без трембіт, / лиш **тихошепітний** політ / вірла, змалілого в краплину... [Мовчан 1999, 50]".

Індивідуально-авторські композити на кшталт "**глибокорінні**" та "**тонкогорлі**", що містять у своєму складі ад'єктив на позначення просторових характеристик, створюють не лише яскравий поетичний образ, але й метафорично зображають часову характеристику тривання явищ, віку об'єктів, або ж вказують на зовнішні характеристики форми, пор.: "**На недруга – вогонь і дим!** / **Огурну шаблю і дуби / глибокорінні – по Україні...** [Мовчан 1999, 41]"; "**І пішли...** Але крик ще відлунював довго / в **тонкогорлих** корчагах і бивсь об поріг... [Мовчан 1989, 125]".

Окремо репрезентовано складені оказіональні ад'єктиви типу "**відкрито-зелений**", "**гарячо-журний**", "**гірко-таємний**", які, поєднуючи різноплощинні ознаки предмета, створюють неперевершений колорит передачі почуттів, увиразнюють їхнє сприйняття читачем-реципієнтом, пор.: "**Придобно живу під листком, наче пташка: / відкрито-зелена** селитьба моя... [Мовчан 1989, 104]"; "**Муміфікую вже, так, так, / сувої споминів і втрат, / гарячо-журний** снігопад, / можливість зрад... [Мовчан 1999, 34]"; "**І важко розгадать ту пляму загадкову, / те дивне знамено, гірко-таємний** знак. / І з розпачу,

в бур'ян високий, прегустющий, / де під листком щавлю кропив'яний амур / горохові стручки так надковито луцив, / що до зальотних справ геть байдуже йому. [Мовчан 1989, 71]. Означені авторські номінації, маючи одним зі складників якісний, узуально нейтральний прикметник і узгоджуючи його з іншим компонентом, який позначає стан душі чи рису характеру, підкреслюють та увиразнюють внутрішні риси суб'єкта, про якого йде мова. На прикладі ад'єктивів зазначеного типу видно, що нейтральні якісні прикметники, граматично і смислово узгоджуючись із основним компонентом, на семантичному рівні виступають як домінантно-корегуючі.

Індивідуально-авторські номінації ознак **із присвійно-відносною семантикою** у поезії П. Мовчана утворено переважно від іменникових основ за допомогою: суфікса **-н-** – **сирічний** (*І знать всякчасно: / смерть отут, / у полотнищі криці, / в сирічнім запахові пут...*[Мовчан 1999, 102]) – тут можемо простежити семантичну вказівку на місце знаходження предмета, а неолексема "сирічний" містить чітку вказівку на відношення до матеріалу виготовлення предмета; суфіксів **-ч/ат-**, що функціонують у неолексемі "отвірчатий", яка виступає носієм значення "такий, що має те, що зазначено у твірній основі" – *Бузиновий я, отвірчатий дурноп'яний.* [Мовчан 1989, 39]; та суфікса **-ач-**, що бере участь у створенні присвійно-відносної семантики у дериваті "лопатячі" – *І напригінці йдуть поодинці злодуги, / щоб встромити лопатячі жала у сон...*[Мовчан 1989, 52].

Окремою підгрупою можна виділити індивідуально-авторські номінації ознаки **предмета за відношенням її до часових характеристик**, утворені від іменникових основ за допомогою префіксів **серед-** і **за-** та суфіксів **-н-**, **-ош/н** відповідно, порівняймо: **середлітній** (*Материнське в нас – довічне, / як довічні ми у хлібі. / І зросте з рукоположин / щедра гілка середлітня, / щедра пагоном відвертим, / що вербою поречеться.* [Мовчан 1999, 84]); **залітошний** (*Нам прошкувать в залітошну печаль...*[Мовчан 1999, 35]).

Номінації ознак предметів **за просторовим відношенням до інших предметів** утворено від прислівникових основ за

допомогою суфікса **-н-**, пор.: **ущертний** (... *Ти запечатав, мов стільник / **ущертну** пам'ять...*[Мовчан 1989, 70]). Деякі деривати, переважно утворені префіксально-суфіксальним способом (префікси **під-** і **за-** + суфікс **-н-**), мають своїми твірними базами іменники: **завіконний** (*І тіні кружеляються у танці / і кружлять, кружлять **завіконний** світ.* [Мовчан 1999, 39]); **підстільні** (*Коли офіра добровільно / принесла очі – на лиці, / "Бий!" - друзі крикнули **підстільні**, / і... кров завітла в кулаці.* [Мовчан 1999, 66]) – хоча поза контекстом значення цього деривата й указує на просторове відношення, однак у художньому контексті спостерігаємо переосмислення семантики на "ті, що виконують певні дії, ховаючись".

Індивідуально-авторські номінації ознак предметів *із семантичною вказівкою на їхні функцію чи призначення* представлено у поетичних текстах Павла Мовчана відіменниковими та віддієслівними похідними, утвореними за допомогою суфікса **-ан/с'к-** – **родищанські** (... *і на нитках сто червінців / порозвішують навколо, / перев'яжуть рушниками всі довколишні дерева, / щоб вони були прихильні, / **родищанські**, як і треба...* [Мовчан 1999, 83]); та суфікса **-ч-**, який не лише вказує на призначення чи функцію, але й надає семантики "такий, що чинить те, що зазначено у твірній основі", пор.: **перевтільчий**, **перереформовчий** (*Так значить це пора перехідна, не **перевтільча**, а **перереформовча**...*[Мовчан 1989, 42]).

Окремо представлено індивідуально-авторські неолексеми, що *вказують на ознаку предмета або явища за характером реалізованої, результативної дії*. Утворення цього типу в традиційній граматиці класифікують як дієприкметники, однак ми вважаємо за доцільне розглядати їх як прикметникові деривати, утворені від дієслівних основ.

Так, у поетичній мові П. Мовчана представлено поодинокі віддієслівні утворення на основі закріплених в узусі вербативів. Зокрема, це неолексеми із: суфіксом **-ен-**: **зжалений** (*О, як я вас кохав, моя маленька панно, / не виповім того, бо **зжалений** язик.* [Мовчан 1989, 7]); суфіксом **-н-** – **порушній** (*І залишилися сліди від мовчазної / боротьби. / На зміщеній, **порушній** площі.* [Мовчан

1999, 18]); суфіксом **-л-**: **розтислі** (*Вони тримають кулі снігові в губах розтислих, але ті не тануть...*[Мовчан 1989, 41]).

Індивідуально-авторські неолексеми, що утворені від потенційних дієслівних основ, представлено в поетичній мові митця більш яскраво. Так, зокрема, зустрічаємо, утворення із: суфіксом **-ен-**: **відлюднений** (*І так, відлюднений, відбитий / вишневий кружеля листок...* [Мовчан 1999, 37]); **збезважений** (*... і покотилось упівсили / на води, на гілля гінке, / збезважене таке, легке.* [Мовчан 1999, 107]); суфіксом **-н-** – **поточкований** (*... і голос поточкований струмить / не ручаєм, а пухирцями ртуті: / - Коха-на-ві-що-ден-ні-му-ки-ці-минуле-чи-достой-не-покли-кання?!...* [Мовчан 1989, 89]) – у поетичному контексті спостерігаємо додатково графічне увиразнення семантики новотвору. Також маємо похідні, утворені за допомогою суфікса **-л-**: **зачапільний** (*В тарілці оселедець п'яний / слухав, як хлюпає вино, / як гострі руки барабана кололи зачапиле дно.* [Мовчан 1999, 65]); та суфікса **-т-** – **відхлянуті** (*... мчать у країну відхлянутих весен, / де сто соловейків співа, як один.* [Мовчан 1989, 70]).

Таким чином, індивідуально-авторські ад'єктивні номінації характеристик предметів і явищ дійсності в поетичних текстах Павла Мовчана уживаються з метою художньо-образного увиразнення вияву тої чи іншої ознаки, посилення емоційно-експресивних конотацій поетичного контексту, що дозволяє реципієнту максимально повно відчутти внутрішній стан ліричного героя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Арутюнова Н. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 150 с.
2. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Клименко Н. Ф. – К., 1973. – 186 с.
3. Мовчан П.М. Вибрані твори. Поезія. – К.: Просвіта, 2008. – 536 с.
4. Мовчан П.М. Сіль: Поезії / Мовчан П. М. – К.: Дніпро, 1989. – 380 с.
5. Мовчан П.М. Твори в трьох томах : в 3 т. / П. Мовчан. – К.: Просвіта, 1999. – Т. 1: Голос: [поезії]. – 1999. – 622 с.
6. Рудь О.М. Художньо-виражальні функції складних слів в українській поетичній мові ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут

української мови. – К., 1998. – 16с. 7. Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 355 с.

Строкаль А.Н., к. филол. н., ассист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченка

ПОЭТИКА АДЪЕКТИВНЫХ ИНДИВИДУАЛЬНО- АВТОРСКИХ ОБРАЗОВАНИЙ ПАВЛА МОВЧАНА

В статье исследуется проблема индивидуально-авторского словообразования адъективных неологизмов в языке поэтических произведений Павла Мовчана. Изучаются механизмы деривации производных имен прилагательных и проводится анализ их функций в идиостиле поэта.

Ключевые слова: идиостиль, адъектив, окказиональное слово, образующая база, словообразовательный формант.

Strokal O.M., PhD, Assistant Professor,
Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

THE POETICS OF INDIVIDUAL ADJECTIVAL NEOLOGISMS IN PAVLO MOVCHAN'S POETICS

The article investigates the problem of individual adjectival neologisms in Pavlo Movchan's poetry. The peculiarities of the derivation of adjectives are studied and the analysis of their functions in Pavlo Movchan's individual style is carried out.

Key words: idiadstyle, adjective, the occasional word, forming base, a word-formation affix.

УДК 11.161.2'73,21'373,72

Тищенко К.М., д.філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ІСТОРИКО-ТОПОНІМІЧНОЇ ІДІОМИ (на матеріалі топонімів-реплік походу Книви 250 р.)

Стаття містить опис, аналіз і коментар до 13 топонімічних ландшафтів України та прилеглих земель з близько розміщеними